

Co-referaat Joop Berding, Hogeschool Rotterdam, onderzoeker bij Kenniscentrum Talentontwikkeling en hogeschooldocent bij het Instituut voor Sociale Opleidingen/masteropleiding Urban Education
Meer info op www.joopberding.nl

Bij de presentatie van *Wie wil er nou niet zelfredzaam zijn? De mythe van de zelfredzaamheid* van Richard de Brabander (Garant, 2014)
Rotterdam, Hogeschool Inholland, 24 maart 2014

Dank voor de uitnodiging om hier iets te komen zeggen over het nieuwe boek van Richard. Ik heb destijds de tweede druk van zijn *Van gedachten wisselen* met veel plezier gelezen, dus de verwachtingen waren hoog gespannen. U heeft het boek waarschijnlijk nog niet gelezen, ik wel en ik kan op voorhand zeggen – zonder dat dit nu een gesproken recensie wordt – dat het de moeite waard is de bijna 200 pagina's tot je te nemen. Tijdens het lezen en ook nog een tijd daarna komen vele vragen op en dat is een goed teken. Het boek zet aan tot denken en overdenken en dat is eigenlijk het mooiste compliment dat je een boek kunt maken en dat spreek ik hier dan ook graag uit.

Wat ik de komende minuten wil doen, heb ik voor het gemak in drieën gedeeld. Eerst geef ik een korte reflectie op het centrale begrip “framing”. Daarna wil ik iets zeggen over een volgens mij hoogstnoodzakelijke opdracht: de ontwikkeling van een eigen professionele praktijktaal. Tot slot wil ik enige minuten besteden aan een reflectie op praktijkonderzoek en de mogelijke implicaties van Richards benadering voor wat we op onze hogescholen aan dat type onderzoek doen.

1. “Framing”

Ik geef u om te beginnen de kortst mogelijke samenvatting van het boek, mocht u niet zo'n lezer zijn dan heeft u hiermee in ieder geval de essentie te pakken en kunt u er over mee praten.

“De verzorgingsstaat ben je zelf”, zegt deze pakkende slogan op zo'n mega roterend reclamebord dat ik ergens op straat tegenkwam. Die voortdurende rotatie is overigens een interessant verschijnsel, de boodschap wordt er met de nodige dwang en drang ingehamerd: echt waar: die verzorgingsstaat, je bent het echt zelf. Herhaling is de kracht van de reclame zegt men wel ...

Drie dingen maakt deze uiting in de openbare ruimte duidelijk:

- de onontkoombaarheid van het “framen” zoals Richard dat noemt, letterlijk zelfs, want de boodschap bevindt zich in een afgesloten raamwerk, een frame;
- de volkomen doorgeslagen individualisering en vermarkting van alles wat we nog niet zo lang geleden als collectieve goederen en diensten beschouwden;

- en ten slotte de wel zeer merkwaardige identificatie van collectief en individu: de staat dat ben jij. Er zijn regimes die op basis hiervan hebben geprobeerd duizendjarige rijken te bouwen.

Richards betoog gaat in belangrijke mate over dit proces van framen waar we voortdurend aan zijn onderworpen – en waardoor we zaken als normaal en legitiem zijn gaan zien, of zelfs “natuurlijk”, die in feite van begin tot eind menselijke constructies zijn en daarmee beïnvloedbaar, veranderbaar en om het nog weer anders te benoemen “politiek” (in de zin waarin Hannah Arendt in haar *Vita Activa* over “het politieke” spreekt).

Het hele boek draait om het debunken van deze framing van het concept “zelfredzaamheid” en de daarmee verbonden ideeën over individuele autonomie en onafhankelijkheid. Hierbij erkent de auteur overigens direct en terecht dat framing als zodanig onontkoombaar is. Dat dat zo is, maakt hij zelf op vele plaatsen wellicht onbewust – dat kunt u hem zo dadelijk vragen – duidelijk. Zo komen we op een flink aantal plekken uitspraken tegen als: “De vraag hierbij is”, of elders: “De vraag wordt opgeworpen” (p. 104-105) en het regelmatige gebruik van het eenvoudige, maar retorisch zeer sterke woordje “we”.

Ook blijkt in dit boek hoe moeilijk het is om te ontsnappen aan dit soort mechanismen. Zo pleegt Richard een zeer interessante en naar mijn gevoel uiterst relevante tekstanalyse op een aantal documenten van rijkswege over onder andere de WMO. Een van de zaken die hij hieruit haalt is wat je zou kunnen noemen: de abstrahering van elke reële en specifieke context en de concrete mensen van vlees-en-bloed die deze bevolken. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het gebruik van de afstandelijke, lijdende vorm in deze teksten. Zoals Richard het omschrijft: de human actor ontbreekt. Wat verderop in zijn betoog blijkt de auteur echter in dezelfde valkuil te stappen. Zo lezen we op p. 104 in een reflectie op enkele uitspraken van een maatschappelijk werker: “Er wordt benadrukt ... - er wordt niet gezegd dat Er wordt lacherig gedaan over – er wordt in andere woorden iets gesteld – de vraag wordt opgeworpen – iets wordt tegenover de kerntaak van het MW gesteld” enz. (ik kan het met vele andere voorbeelden aanvullen).

Ik breng dit niet ter sprake om de auteur uit te foeteren dat ook hij de actoren achter de mist van het “worden” laat verdwijnen, maar meer als illustratie van diens eigen stelling hoe gemakkelijk we ons allerlei courant beleidslingo eigen maken en met die stroom mee zwemmen. U las in de vorige zin “we” en daaruit kunt u opmaken dat ook ik me niet aan retorische framing kan onttrekken.

2. Praktijktal

Het tweede onderdeelje van mijn reflectie volgt uit het eerste en heeft ook betrekking op taal, meer specifiek op de taal van sociale professionals. Ik beschouw het boek van Richard als één groot pleidooi voor het (opnieuw?) ontwikkelen van een eigen, professionele praktijktaal. Ik ben ervan overtuigd dat dit voor het gehele sociaal-culturele, zorg- en educatieve domein van belang is. In al die domeinen is de taal van de dagelijkse “ingewikkelde constellatie van bijzonderheden” die er zo typerend voor is en die heel praktijknabij en –betrokken is, vervangen door wat ik zo-even beleidslingo noemde en waarin heel andere waarden doorklinken, vooral politieke, economische en technocratische. De productie van meerwaarde lijkt in deze domeinen het belangrijkste doel geworden en

veel wetenschappelijk onderzoek ondersteunt en begeleidt deze productie. Het kernidee van de professionele taal die mij voor ogen staat is dat elke sociale situatie uniek is en dat de professional en de cliënt daarom ter plekke en op dat moment de juiste woorden moeten zien te vinden. Voor sociaal werkers en pedagogen bijvoorbeeld zijn termen als betrokkenheid, vertrouwen, hoop en wellicht liefde, in elk geval liefde voor het eigen vak, cruciaal in de manier waarop ze zichzelf en hun praktijken verstaan. Maar misschien is dat ook een taal waarin het belangrijkste nauwelijks gezegd of tot in de finesses gearticuleerd kan worden. Het idee dat alles gezegd kan en moet worden is evenzeer onderdeel van een framingsproces.

3. Praktijkonderzoek

Het derde en laatste punt dat ik wil aanstippen gaat over een thema dat opmerkelijk genoeg wel in het boek wordt beoefend maar verder niet bediscussieerd in relatie tot waar we in onze hogeschoolen mee bezig zijn: ik bedoel praktijkonderzoek. Als we het pad opgaan met praktijkonderzoek dat Richard ons wijst – het pad van onderzoek als discoursanalyse – dan zal dat veel meer diepte geven aan het onderzoek dat we zelf doen en dat we onze studenten laten doen dan op dit moment het geval is. Discoursanalyse, onder andere in de zin van hermeneutiek en ideologiekritiek, biedt een inspirerend instrumentarium voor diepe reflectie op doelen, middelen, uitkomsten en context van praktijkonderzoek. Vanuit opleidingsdoelstellingen breek ik met Richard hier zonder meer een lans voor. Maar er is ook een andere kant en dat is het gegeven dat veel hbo-onderzoek opdrachtonderzoek is.¹ Het hbo haalt in wat je een proces van “vermaatschappelijking” van het onderwijs zou kunnen noemen het maatschappelijk middenveld de hogeschool in en zegt als het ware: welke vragen en problemen hebben jullie en vertel eens: wat kunnen wij voor je betekenen met ons praktijkonderzoek? Dat is een mooi ding want op die manier zijn studenten enigszins voorbereid op wat ze als beroepsbeoefenaars in de dynamische praktijk van alledag zullen aantreffen.

De andere kant is echter dat al die opdrachtgevers geheel eigen opvattingen, visies en vooral belangen inbrengen. Niet alle instellingen zitten te wachten op doorwrochte discoursanalyses, vooral niet als daar voor hen pijnlijke conclusies uit rollen. De meeste organisaties willen graag een snelle oplossing voor hun praktijkprobleem (of beter gezegd: voor wat zij definiëren als “praktijkprobleem”, maar dan ben ik eigenlijk al met discoursanalyse bezig ...).

Op dit moment wil ik niet zo zeer een “oplossing” bieden voor dit dilemma maar ben ik vooral geïnteresseerd in de vraag of we dit herkennen en hoe je daar, om het nog even in zelfredzaamheidstermen te zeggen: “mee om moet gaan”.

Dank voor jullie aandacht.

Noot

1. Voor meer over de dilemma's van praktijkonderzoek op het hbo zie: J. Berding & T. Witte (2013). *Praktijkonderzoek op niveau. Inspelen op onderzoeksdilemma's bij sociale studies*. Bussum: Coutinho.